

AN ATTEMPT FOR CLASSIFICATION OF THE CONTEMPORARY GEOGLOBAL PROBLEMS

Abstract: The peculiarities of modern social life on the planet cause unknown so far changes in the world and regional economy, politics, culture, social sphere, health care, education, in the overall life of people. All this testifies to the emergence in the modern world of such problems, which have a global and planetary nature. They affect the vital interests of every inhabitant of our planet and of all mankind, bringing together both traditional and qualitatively new contradictions of social progress. The structure of the article includes marking the common features that distinguish the set of geoglobal problems of our time, criteria by which we can define a problem as geoglobal, a variant for classification of geoglobal problems. Our proposal for grouping geoglobal problems in terms of certain features helps to identify existing links, specify priorities, establish the degree of exacerbation of objectively existing geoglobal problems and rank the sequence of actions to address them.

Author information:

Ivaylo Vladev

Assoc. Prof., PhD

Konstantin Preslavsky - University of Shumen

✉ i.vladev@shu.bg

🌐 Bulgaria

Raositsa Vladeva

Assoc. Prof., PhD

Konstantin Preslavsky - University of Shumen

✉ r.vladeva@shu.bg

🌐 Bulgaria

Keywords:

geoglobal problem, features, peculiarities,
criteria, classification

Въведение

Мотивите, които провокират интерес към разглежданата проблематика са:

- Опасност за съществуването и развитието на човешката цивилизация предизвикана от мащабността и остротата на качествено нови противоречия на социалния прогрес.
- Връзката между съвременните глобални процеси (глобализацията) и проблеми изисква при изучаването на геоглобалните проблеми да се отчитат както общите закономерности и тенденции в развитието на световната икономика, така и действието на социалните фактори на развитие.
- Необходимост от засилване на „географската гледна точка“ при анализ на процеса на глобализация на проблемите, стоящи пред човешката цивилизация.

Актуалността е продиктувана от факта, че във времето, когато глобализацията оказва тотално влияние върху живота и дейността на хората, се налагат съвместни съгласувани действия на цялата световна общност и практическо участие на всяка отделна държава в решаването на геоглобалния проблем.

Цел на настоящото изследване е предлагане на вариант за географска класификация на геоглобалните проблеми на съвременния етап в развитието на човешкото общество. За

реализиране на целта се открояват особеностите и изясняват критериите, по които можем да определим даден проблем за геоглобален, и се прави анализ на формулираните в класификацията геоглобални проблеми.

През цялото съществуване на човешката цивилизация на местно ниво са се проявявали проблеми от различен вид. Хората са страдали от стихийни бедствия, от унищожителни епидемии, от войни и всевъзможни конфликти. Но мащабността и остротата на проблемите в миналото, не могат да се сравняват по никакъв начин с явленията и процесите, характерни за нашето съвремие. За съвременната човешка цивилизация 20-те години на XXI в. се характеризират с нарастване ролята и значението на световната политика и международните отношения. Особеностите на съвременния обществен живот на планетата предизвикват непознати досега промени в световната и регионална икономика, политика, култура, социална сфера, образование, здравеопазване, международна сигурност.

Светът на XXI в. получи в наследство от XX в. бедност, икономически проблеми, недостиг на ресурси, масови болести и паразитиращи на тези бедни национализъм и религиозен фанатизъм, десетки „горещи точки“ и международен тероризъм. Старите опасности във вид на оръжия за масово поразяване (ядрено, химическо и бактериологическо) се допълват с нови [1].

Според Русев [7] изострянето и сложното преплитане на глобалните проблеми е една от най-важните особености на нашето съвремие. Те имат разнообразен характер – културно-политически, социално-икономически, демографски, природноресурсен, екологичен, военно-политически, юридически и пр. Същевременно те са правокирани от хорологичното единство и бързите темпове на разрушаване баланса между природата и обществото, поради което трябва да се разглеждат като единна система от динамично променящи се взаимозависими явления в географското пространство.

Следователно глобализацията на проблемите, пред които е изправена човешката цивилизация е процес изискващ географски анализ, защото предметът на изследване в географията са динамичните пространствени системи, формирани на земната повърхност вследствие на взаимодействието природа-общество, законите и закономерностите на тяхното развитие и управление. Затова в настоящата статия ние използваме понятието „геоглобални проблеми“, защото основен обект при изследване на тези процеси е обитаваната географска среда.

Геоглобалните проблеми събират в себе си и традиционните, и качествено нови противоречия на социалния прогрес. Те възникват и разширяват своя обхват от локални и национални проблеми, но в същото време изискват за своето решаване съвместни съгласувани действия на цялата световна общност. С развитието на човешкото общество пред него многократно възникват сложни проблеми, които излизат от локалната си същност и обхващат значителни части от земното пространство.

Геоглобалните проблеми на цивилизацията като проблематика се свързват и с глобализацията. Тя е комплексен процес, предизвикващ много полемики, но и определящ всеобхватните промени в нашето съвремие. Според Казаков [3] би следвало процесите на глобализацията да се изследват в контекста на връзката на геоглобалните проблеми с някои от аспектите на икономическото и общественото битие в световен, регионален и национален аспект. От социално-икономическа гледна точка глобализацията се характеризира с промени в икономическите структури, водещи до окрупняване на международния пазар и създаване на условия за ръст на световната икономика. Това е свързано с нови аспекти в развитието на човешките ресурси, политиката и културата, които следват икономическите глобализационни тенденции.

За да се придобие по-конкретна представа за същността на глобализацията от значение е да се анализират отделните ѝ измерения. Според американския социолог Chase-Dunn [9] могат да се разграничат пет ясно разпознаваеми аспекти на глобализацията: общи екологични

ограничения (глобални екологични заплахи, породени от уязвимостта на екосистемата и глобализацията на екологичния риск), културна глобализация (свързва се с културни явления за разпространение на индивидуални ценности към всички големи групи на световното население, признаване на индивидуалните права и идентичност и усилията за защита на човешките права), комуникационна глобализация (предизвиква се от новата ера на развитие на информационните технологии), икономическа глобализация (формира се на базата на икономическите връзки, покриващи цялото земно пространство между пазарите, финансите, стоките, услугите и мрежите, създадени от транснационалните корпорации) и политическа глобализация (институционализиране на международните политически структури).

Безспорно глобализацията е сравнително нов феномен, но не е идеален процес и резултатите от неговото протичане засягат по различен начин индивиди, социални общности, държави, региони и планетата като цяло. Той носи своите положителни и отрицателни последици, като обхваща обществено-икономически, демографски, природо-географски процеси, превръщащи човешките взаимоотношения в състояние на глобалност. Съвременният свят се превърна в единно глобално пространство, в което съществува и живее многомилиардно население.

Изучаването на геоглобалните проблеми на съвременния етап от развитието на човешката цивилизация заема все по-важно място в образователните системи на много страни в света. Това е свързано с големия познавателен, теоретико-методологичен, практико-приложен и духовно-нравствен характер на съвременното общество. Редица научни направления имат съществен дял при дефиниране на проблематиката и прогнозиране на изследваните геоглобални проблеми. Рязко нарастващият интерес към въпросите свързани със запазване целостта на света и бъдещата картина на човешката цивилизация положи началото на формиране на специална научна област, която получи наименованието „Глобалистика“. Според Сухоруков [8] в центъра на нейното внимание попадат практически всички сфери на взаимодействие между природата и обществото, създаващи основата за съществуването на човешката цивилизация, а също и процесите на икономическо, политическо, културно и др. сътрудничество между страните и народите. По-нататъшното развитие на страните и народите днес зависи от решаването на многобройни геоглобални проблеми.

Геоглобалните проблеми са широкообхватни и непрекъснато създават опасности за съществуването и развитието на човешкото общество. И. Родионова [6] отбелязва следните общи признаци, открояващи съвкупността на геоглобалните проблеми на съвременността: мащабност и острота на проявление; комплексен характер; общочовешка същност, която ги прави ясни и актуални за всички страни и народи; предопределеност да оказват специфично влияние върху по-нататъшния ход на човешката цивилизация; възможност за решаването им само чрез обединените усилия на цялата световна общност.

Макар и разнообразни по своя характер, геоглобалните проблеми притежават обща специфика, отделяща ги на фона на другите процеси и явления в световното развитие и се отличават с определени особености. Финализирани и обобщени те се свеждат до следните:

- застрашават съдбата на цялата човешка цивилизация;
- явяват се обективен фактор за световното развитие;
- за преодоляването им са необходими целенасочени и съгласувани действия на голяма част от човешкото общество;
- нерешаването им може да доведе до сериозни и необратими последици за цялото човечество.

Като характерна черта на геоглобалните проблеми може да се посочи териториално им измерение. Те обхващат в географски аспект целия свят, но същевременно се проявяват и на регионално ниво, като в отделните страни съществуват техни локални проявления. За да не се

идентифицират обществените, регионалните и локалните проблеми с геоглобалните, е необходимо да се посочат критерии, по които можем да определим един проблем за глобален:

1. Да засяга жизнените интереси на цялото човешко общество и всяка отделна личност.

2. Да бъде остър и актуален и да играе роля на обективен фактор в съществуването на съвременната цивилизация.

3. Да обединява в себе си социални и природни явления и да отразява обществено-природни и биосоциални отношения.

4. Възможността за неговото решаване е чрез обединяване интересите и усилията на всички страни и народи.

Трябва да се отбележи, че само в съвкупността си тези критерии могат да установят глобалността на даден проблем, защото всеки по отделно не може да бъде решаващ фактор. Едновременно с това трябва да се подчертае високият динамизъм на всеки глобален проблем, предизвикан от съвкупността от множество различни фактори и тяхното състояние в конкретни исторически условия и географски региони.

Съществува голямо разнообразие на гледни точки по отношение на класификацията на геоглобалните проблеми: в зависимост от тяхната острота, от времето на възникване, от естеството им, от съществуващите реални зависимости между тях, от последователността на вземане на решения за преодоляването им и др. Тяхното обединяване в групи по отношение на определени признаци спомага да се определят съществуващите връзки, да се уточнят приоритетите, да се установи степента на изостряне на обективно съществуващите геоглобални проблеми и да се ранжира последователността на действията за тяхното решаване.

Отделните автори класифицират геоглобалните проблеми многовариантно, като са налице и редица общопризнати формулировки. Например в рамките на общоприетите класификации, разработени още в началото на 80-те години на XX в. се отделят три основни групи проблеми [5].

Към първата група се отнасят проблеми, свързани с основни социални общности на човешката цивилизация – разоръжаване и предотвратяване на световна ядрена катастрофа, преодоляване противоречието в степента на социално-икономическото развитие между икономически развитите и развиващите се страни и др.

Към втората група се отнасят проблеми, свързани с отношенията в системата „човек – общество“: ефективно използване на достиженията на НТР, развитие на културата, образованието, здравеопазването и др.

Към трета група се включват проблеми, свързани с отношенията в системата „човек – природа“: съхраняване и възстановяване на екологичното равновесие, обезпечаване потребностите на човешкото общество от природни ресурси, използване на ресурсите на Световния океан, международно усвояване на космическото пространство и др.

В тези класификации (Н. Иноземцев, Л. Громов, Э. Алаев, Е. Перцик, Н. Реймерс, В. Максаковский, С. Лавров, А. Даринский и др.) на представители предимно на съветската географска школа се утвърждава тяхното взаимодействие между всички глобални проблеми – както обществените, така и природните. Но централно място в това взаимодействие се дава на проблема с предотвратяването на нова световна война, която непосредствено засяга и всички други проблеми. От позицията на хуманизма много важен се явява тезиса за централното място и свързващото звено в целия комплекс от глобални проблеми, което заема човека и неговото бъдеще.

Нови идеи в областта на класификацията на глобалните проблеми предлага Ю. Гладкий [2], който ги разглежда според няколко критерия. Той прави опит за по-детайлна класификация като формулира шест групи проблеми:

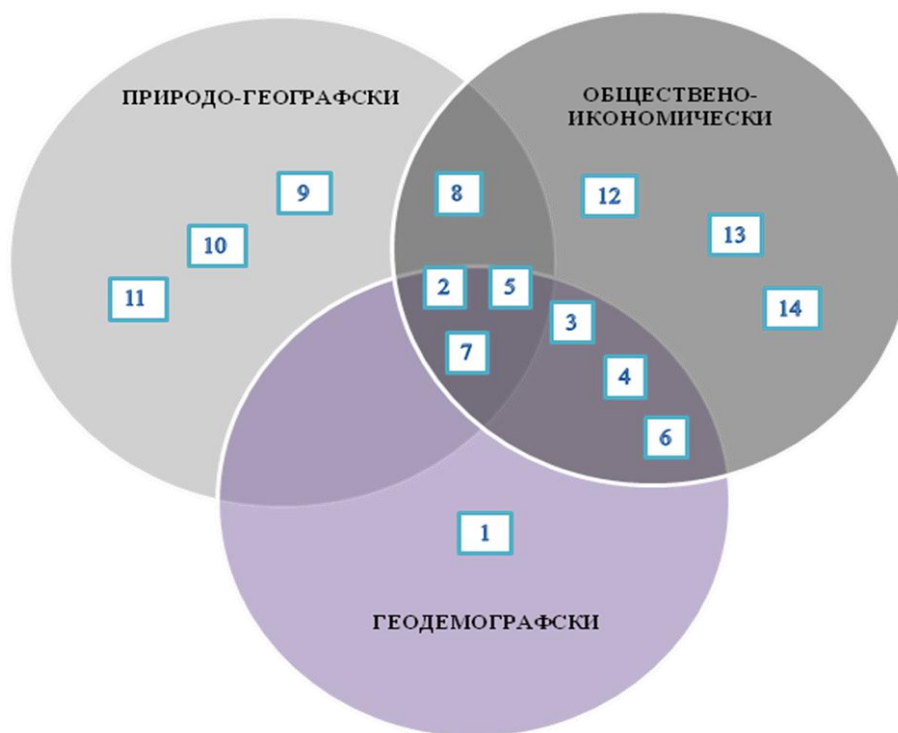
- най-универсални (от политически и социално-икономически характер – предотвратяване на ядрена война и запазване на мира, обезпечаване на устойчиво развитие на световното общество);
- проблеми с преимуществено природно-икономически характер – екологичен, енергиен, суровинен, продоволствен, опазване на Световния океан);
- проблеми с преимуществено социален характер (демографски, междуетнически отношения, духовна криза, дефицит на демокрация, опазване на здравето и др.);
- проблеми със смесен характер, чието нарушаване често води до масово загиване на хора (регионални конфликти, престъпност, технологични аварии, стихийни бедствия и др.);
- проблеми с чисто научен характер (усвояване на космоса, изследване вътрешния строеж на Земята, дългосрочно прогнозиране на климата и др.);
- малки проблеми, които съпровождат цялото развитие на човешката цивилизация (бюрокрация, егоцентризъм и др.).

В западната научна литература формулирането и класификацията на геоглобалните проблеми често се означава със сходни термини. Кинг и Шнайдер [4] употребяват предимно термина „световна проблематика”, който стана нещо като търговска марка на представителите на Римския клуб. Те го дефинират като нееднородна смес от взаимосвързани трудности и проблеми, които формират средата, в която човечеството се намира. Използват термина „решения”, под който разбират ясна и едновременна атака към проблемите – и то към колкото се може повече. Johnston, Taylor и Watts [10] в монографията „География на глобалната промяна” поставят главен акцент на тематично дефинирани проблеми от глобален характер, които наричат геоекономически, геополитически, геосоциални, гекултурни и промени на геосредата. Очевиден е стремежът към търсенето на нов алгоритъм, чрез който да се отговори на съвременните предизвикателства на процесите на глобализация.

В българската географска литература липсва опит за научно издържана класификация на геоглобалните проблеми. В повечето случаи се използва стеснен периметър от проблеми, придобили обществено звучене или се ползват схеми от чуждестранни автори (значителна част от които не са географи), като едновременно се използват разнородни критерии и подходи, което води до фаворитизиране на определена група от проблеми и negliжирането на друга. На практика е трудно да се отделят един от друг географските, икономическите, политическите, социологическите, екологическите, техническите и много други планетарни сюжети. Затова глобалната география, занимаваща се с пространствените измерения на разнообразни процеси и явления, притежава пълното право да изучава всички без изключение планетарни или геоглобални проблеми. Класифицирането на геоглобалните проблеми има важно значение за тяхното изучаване и обясняване. Това позволява да се разкрият причините, да се предприемат конкретни мерки за ограничаването им. Обикновено геоглобалните проблеми се групират в зависимост от сферите, в които се проявяват.

Резултати

С оглед реализиране целта на изследването е направен опит за създаване на географска класификация на геоглобалните проблеми на съвременния етап в развитието на човешкото общество. Без да се претендира за изчерпателност, въз основа на тяхната актуалност, острота и значение, са формулирани четиринадесет геоглобални проблема. Те са обединени в три големи групи в зависимост от сферите, в които се проявяват и доказват триединството природа – човек – общество. Съответно групите са геодемографски, свързани с населението; природо-географски, произтичащи от компонентите на природната среда и обществено-икономически, свързани със стопанството, социалната сфера, културата, общественото развитие (Фиг. 1).

Фигура 1. Географска класификация на геоглобалните проблеми

1. Демографски
2. Продоволствен
3. Проблеми на здравеопазването
4. Проблеми на образованието
5. Опазване на световния мир
6. Проблеми на международната сигурност
7. Екологичен
8. Изчерпване на природните ресурси
9. Глобално затопляне
10. Воден
11. Глобални катастрофи и стихийни бедствия
12. Социално-икономическо противоречие между бедни и богати страни
13. Социално неравенство
14. Духовно-нравствена криза на човечеството

Всеки геоглобален проблем е целесъобразно да се разглежда от три основни позиции: каква е ситуацията в момента, къде, как и защо ситуацията е станала опасна и как ние можем да се опитаме да я променим към по-добро, прилагайки различни стратегии. Изборът и вземане на решение в много голяма степен зависи от социално-етическите и нравствено-хуманистични норми, създадени в обществото, което е и цел на неговото развитие.

Известно е, че проблемът се явява научен или обществен въпрос, който е предмет на проучване и разрешение. Той е породен от някакво несъответствие в протичането на природен, обществен или демографски процес, на извършването на някаква човешка дейност и недостигане на очаквания резултат. Всеки геоглобален проблем се явява следствие от противопоставянето между естествената природа в този вид, в който тя е съществувала до появата на човека и може да съществува и сега в човешката култура. Това е продено от принципа на съществуване на природата на базата на отрицателните обратни връзки

(биотитическо регулиране на околната среда), докато човешката култура – на принципа на положителни обратни връзки.

От 14-те геоглобални проблема, половината са със смесено съдържание, там където се стиковат (контактната зона) трите групи геоглобални проблеми. Към първата група – геодемографски се отнася единствено демографският проблем (№ 1). Демографските проблеми възникват при възпроизводството на населението и равнището на съответствие на ресурсите за развитието на човечеството и на отделните народи и общества. Главният критерий за оценка на протичането на демографските процеси е възможността да се осъществява нормално и съответстващо на условията и ресурсите възпроизводство на населението. Демографският проблем е водещ сред геоглобалните проблеми на съвременността, защото от неговата поява и решаване зависят и решаването на проблемите по изхранването (№ 2), екологичния проблем № 7), опазване на световния мир (№ 5), проблемите на международната сигурност (№ 6), на здравеопазването (№ 3) и на образованието (№ 4).

Именно на границата на взаимодействие между геодемографските, обществено-икономическите и природо-географските групи проблеми се обособяват трите най-комплексни геоглобални проблема: продоволствен (свързан с изхранването на населението, където в реалността разпределението на плодородните почви и благоприятните условия за тяхното култивиране не съответстват на разпределението на населението, което води до възникването на продоволствения проблем, който се задълбочава и с нарастване на деградацията на поземлените ресурси), опазване на световния мир (заплаха от термоядрена война, религиозни конфликти породени от религиозен фанатизъм, регионални и локални военни конфликти) и екологичен (предизвикан от отрицателното въздействие на стопанската дейност върху геосферите: катастрофално замърсяване на околната среда, парников ефект, намаляване на биоразнообразието, разрушаване на озоновия слой, киселинни дъждове, замърсяване на моретата и океаните, замърсяване на атмосферата, замърсяване на храната и водите, токсични и радиоактивни отпадъци).

Към втората група геоглобални проблеми – обществено-икономическите се отнасят три (№ 12, № 13 и № 14): социално-икономическо противоречие между бедни и богати страни (тотална бедност, проблем „север – юг”, опозиция север-юг, разрыв между бедни и богати страни, слаборазвитостта и икономическото и социално противоречие между развиващите се и развитите страни, бедност и глад), социално неравенство (разрыв между 1 % супербогати и останалото човечество) и духовно-нравствена криза на човечеството (възпитание и формиране на духовно-нравствени личности, екология на езика, правителствена корупция, дискриминация и неравенство, нарастваща агресия в обществото и омразата, наркотици, лисата на вяра водещ хората до отчаяние).

На границата на взаимодействието между групата на обществено-икономическите и геодемографските проблеми се обособяват три (№ 3, № 4 и № 6) комплексни геоглобални проблема: проблеми на здравеопазването (сърдечно-съдови, онкологични заболявания, СПИН и пандемии), проблеми на образованието (липса на образование, неграмотност) и проблеми на международната сигурност (тероризъм, насилие и организирана престъпност).

На границата на взаимодействие между групата на обществено-икономическите и природо-географските проблеми се обособява един комплексен геоглобален проблем (№ 8) – изчерпване на природните ресурси (нефт, природен газ, въглища, прясна вода, дървесина, цветни метали). В някои класификации този проблем се нарича суровинно-енергиен, като причините за възникването му са свързани с количеството и качеството на природните ресурси, неравномерното им териториално разпределение, нарастване на техния добив, нерационалното им използване от човешкото общество в процеса на неговата стопанска дейност.

Към третата група геоглобални проблеми – природо-географски се включват три (№ 9, № 10 и № 11): глобално затопляне (климатични промени, които ще доведат до все по-

разрушителни и необратими въздействия върху живота на планетата), воден (обезпечаване на населението и стопанството с вода), глобални катастрофи и стихийни бедствия (астероидна опасност, недобросъвестен изкуствен интелект, стихийни природни процеси и явления предизвикани от вътрешните земни сили: земетресения, вулканизъм и причинени от тях вторични явления като цунами, колосални свличания и срутвания на земни маси и свързани с външните земни сили обединяващи наводненията, засушаването, опустиняването, тропичните циклони, почвената ерозия, градушките, лавините и др.).

От посочените примери можем да обобщим, че отнасянето на един или друг проблем към дадена група има условен характер и зависи от критериите за подялба и степента на актуалност на отделите проблеми. Предложената географска класификация не цели „роене” на геоглобалните проблеми от методологическа гледна точка, а цели да ги систематизира и актуализира в съвременния глобализиращ се свят. Затова отделните класификации трябва да се разглеждат не като окончателен вариант за решаване на въпроса, а като възможен способ за реконструкция на сложната система, способстващ за по-добро и правилно разбиране на същността на взаимните връзки между геоглобалните проблеми.

Заключение

Въз основа на изложението можем да формулираме следните изводи:

- Процесите в глобализиращия се свят пораждаат геоглобалните проблеми на съвременността. Те изпълняват ролята на движещи сили в развитието на световната система.
- Геоглобалните проблеми увеличават своя брой и сфера на проявление.
- Въз основа на тяхната актуалност и значение са формулирани четиринадесет геоглобални проблема, които са обединени в три големи групи (геодемографски, обществено-икономически и природо-географски) в зависимост от сферите, в които се проявяват за доказване на триединството природа – човек – общество.
- В контактните зони на взаимодействие възникват най-голям брой геоглобални проблеми.
- По-голяма част от геоглобалните проблеми имат комплексен характер, защото възникват под влияние на две или три основни групи проблеми.
- Поради комплексния си характер геоглобалните проблеми изискват система от широкообхватни мерки за тяхното решаване.
- Геоглобалните проблеми засягат жизнените интереси на всеки жител на нашата планета и на цялата човешка цивилизация затова в решаването на съществуващия проблем, трябва практически да участват всички държави в света.
- Общите цивилизационни приоритети, пространствената ограниченост и взаимната зависимост на съвременното развитие, в рамките на географската обвивка на Земята, налагат както никога до сега да се съгласуват глобалните принципи, цели, задачи и механизми за действия, търсене на решения и алтернативи за всеки геоглобален проблем.

References:

1. Azroyants, E. **2002**. *Globalizatsiya: katastrofa ili put' k razvitiyu? Sovremennye tendentsii mirovogo razvitiya i politicheskie ambitsii*. M., 416 p.
2. Gladkiy, Yu. **1994**. *Globaliastika: trudny put' stanovleniya*//*Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya*, №10, p. 104-116.
3. Kazakov, A., **2009**. *Choveshkiyat capital v usloviyata na globalizatsiya*//*Sp. Ikonomicheski alternativi*, №4, p. 53-65.
4. King, Al. Shnaider. **1992**. *Parva globalna revolyutsiya*. S., 221 p.

5. Maksakovski, B. **1996**. *Geograficheskaya kartina mira. Chast III. Globalnye problemy chelovechestvo*, Yaroslavl', 157 p.
6. Rodionova, I., **2017**. *Ekonomicheskaya i sotsialnaya geografiya mira. Chast I*, M., 431 p.
7. Rusev, M., **2001**. Globalni problem na sabremennata tsivilizatsiya – traditsionna i geoekologichna interpretatsiya.//*Godishnik na Sofiyskiya universitet „Sv. Kliment Ohridski“*, GGF, kn. 2 – Geografiya, t. 92, p. 17-35.
8. Suhorukov, B. **2016**. Globalnye problemy chelovechestva.//*Geografiya v shkole*, №1, p. 37-45.
9. Chase-Dunn, Ch. **1999**. Globalization: A World-System perspective.//*Journal of World-Systems Research*, No 2, p. 186-215.
10. Johnston, R., P. Taylor, M. Watts. **2002**. *Geographies of global change*. Blackwell Publishing Ltd. 518 p.